

KOŞULLULUK İLKESİNİN, AB GENİŞLEMESİNDEKİ ROLÜ VE TÜRKİYE'NİN ADAYLIK SÜRECİNE YANSIMALARI

Yakup GÜLER

Özet

Bu makale AB genişleme politikasının bir ilkesi olan koşulluluk çerçevesinde Türkiye'nin AB üyelik sürecini ele almaya çalışmaktadır. Üyelik için belirli ve somut koşullar ortaya koymak hem AB için hem aday ülkeler için önem arz etmektedir. Üyelik sürecinin sağlıklı bir şekilde iki tarafın da yararına olacak şekilde sürmesi ve sonuçlanmasına katkıları bakımından koşulluluk ilkesinin varlığı gereklilik göstermektedir. Türkiye bu gerekliliği kavradığı ve buna inanarak reformlar yaptığı takdirde AB üyesi olma hakkını kendinde görebilmektedir. Diğer yandan koşulları yerine getirmenin ötesinde Türkiye'nin üye olmak için AB'nin birleştirici büyümesine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu büyümenin perisi, eskiden aralarında düşmanlık bulunan ülkeleri bir araya getirme gücü bulunan AB iradesini temsil etmektedir. Makale; üyelik koşullarını yerine getiren Türkiye'yi, perinin sihirli dokunuşuyla bir AB üyesi yapmasını mümkün görmektedir.

Anahtar Kelimeler: AB, Türkiye, Koşulluluk, Kopenhag Kriterleri, AB Üyeliği.

Giriş

Avrupa Birliği; sahip olduğu felsefe, karakter ve özel yetenekler itibariyle, Avrupa kıtasında yer alan farklı ülkeleri bir araya getirme büyümesi yapabilen ve bu büyüme sonucunda bir araya getirilen ülkelerin diğer taraftan da uyum içerisinde geliştirilmesi ve istikrar göstermesi

süreçlerine katkı sağlama çabası bulunan bir organizasyon profili çizmektedir. Bir zamanlar birbiriyle kıyasıya mücadele eden Birlik üyesi bu ülkelerin tarihleri; ekonomik entegrasyonunu tamamlamış, standart uygulamaları ve birbirine açık ülke sınırlarının varlığı ile bugünün durumu ile mukayese edilemeyecek olaylarla yazılmaktadır. Birbiriyle değişik zamanlarda türlü şeyler için savaşmış ülkeleri, sanki geçmişte olanlar unutulmuş gibi dostça bir ortaklıkla sürdürülebilir şekilde bir araya getiren güce büyü demek yerinde görülmektedir.

Büyü, inanişâ göre, Tanrı veya tanrıların kudretinin üstünde bir şey yapmak veya onları zorlayarak bir gayeyi gerçekleştirme iddiası taşımaktadır. Olmayacak şeyleri icat etme peşinde olan büyü, ilkel bir bilim olarak da görülebilmektedir. Bu bakımdan büyüün, bilimin ortaya çıkması ve gelişmesine yardım ettiğini ileri süren görüşler de mevcuttur (Tanyu, 2016). Büyüyü konumuzla ilgili yapan kısmı, onun başarısızlık halinde sebebin ya başka etkilerde aranması veya farklı büyü tarzlarına başvurulması özelliğine sahip olmasıdır. Hem kuruluş dönemi hem genişleme safhalarında AB'yi oluşturan üye ülkeleri bir araya getiren ve bu ülkelerin kararlaştırdığı şartları yerine getirerek Birlik'e üye olan yeni ortakların oluşturduğu nihai yapı, bazı koşulların yerine gelmesiyle oluşan neticedir. Olmaz denilen şeylerin olur hale geldiği ve bütünleşme sürecinin zorlaştığı dönemlerde işleri kolaylaştıran bazı sihirli dokunuşları yorumlarken büyü metaforundan yararlanmak bütünleşmeyi daha kolay yorumlamaya yardımcı olabilmektedir. Peri, AB'yi birleştirmeye çalışan idealist iradeyi temsil etmektedir. Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950'de yayınlamış olduğu deklarasyonda bu irade ortaya çıkmaktadır. Bu deklarasyon bir takım süreçlerle kalıcı barışı yani bir mucizeyi sağlamayı hedeflemektedir (Schuman, 2017). Bu daha önce Avrupa'da hiç gerçekleşmemiş bir olağanüstü durumu ifade etmektedir.

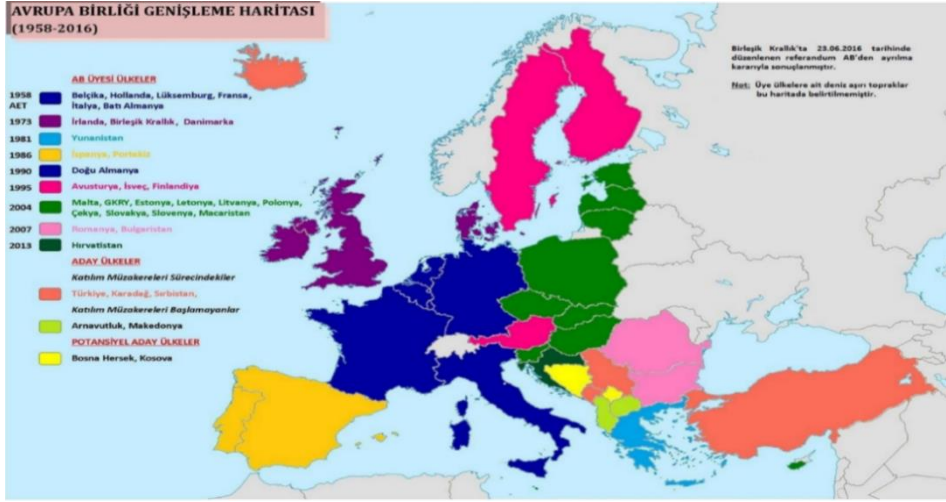
Avrupa'da birlik düşüncesinin tarihin derinliklerinden geldiğini iddia etmek makul sayılmaktadır. Efsaneleri barındıran mitolojik bir yaklaşımdan ötede; Napolyon gibi güç sahiplerinin savaşarak sağlamaya çalıştığı tek Avrupa, Kant ve Victor Hugo gibi mütefekkirlerin de barışçıl mefkûrelerle Avrupa çapında bir birlik hayalleri bulunmaktadır (Çalış, 2016, s. 33,34). Pekâlâ, tarih ve düşünce dünyasının efsanevi güçlerinin bir araya getiremediği Avrupa ülkelerini, önce 1951 Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve daha sonra

1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak bir araya getirebilen büyü hangi şartlarda gerçekleşmektedir?

Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'nın oluşturduğu Birlik'in hangi etkenler saikiyle altı üyeli birliğin ötesine geçerek genişlemeyi sürdürme isteği bulunmaktadır. Peri olarak ifade ettiğimiz bu iradenin doğru okunması önem arz etmektedir. Genişleme politikalarının temelinde yatan bu istenci anlamak bütünleşme süreçlerini daha sağlıklı yönetebilme imkânını sağlamaktadır. Bu periye ve büyüüne inanma konusu, hem üye ülkelerin genişleme politikalarını anlamlandırmasında, hem de üyeliğe aday ülkelerin AB genişleme politikasını gönüllü olarak özümsemesinde sihirli bir sopa olabilir. Genişleme politikalarını sopa havuç metaforunun ötesine taşımak, AB genişlemesini anlamlandırırken karşılaşılan tuhaflıkları daha kolay analiz etmeyi sağlayabilmektedir. Bu makale, AB'yi bir araya getiren büyüünün tesir etmesi için gereken reçeteleri ve Türkiye'nin AB üyelik sürecinde bu reçeteyi ne derecede doğru okuyup uyguladığını konu almaktadır.

AB Genişlemesi Nedir?

Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Belçika'nın kurduğu ekonomik temelli iş birliğinin, ismi gibi işlevi ve işleyişi de zaman içerisinde değişimler göstermektedir. Başta altı ülkenin kurduğu Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu ve son olarak Avrupa Birliği olarak genişleme, derinleşme ve dönüşüm politikalarını güderek üye ülke sayısını artırmaktadır. Genişleme dalgaları sonunda AB, günümüz itibariyle 28 üyeli bir organizasyon olarak varlığını devam ettirmektedir. Genişleme, ülkelerin Avrupa Birliği'ne katılım sürecini ifade etmektedir (Avrupa Konseyi, 2019). Yıllara göre genişleme safhaları aşağıdaki görselde görülebilmektedir.

Şekil 1: AB genişleme dalgaları (AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, 2018, s. 1).

1973'te İrlanda, Birleşik Krallık ve Danimarka; 1981'de Yunanistan; 1986'da İspanya ve Portekiz; 1995'te Avusturya, İsveç ve Finlandiya; 2004'te Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Çekya, Slovakya, Slovenya ve Macaristan; 2007'de Romanya ve Bulgaristan; 2013'te Hırvatistan devletlerinin Avrupa Birliği üyesi olduğu ifade edilmektedir.

İlk kurulmasının üzerinden takriben yirmi yıl geçmesinden sonra ilk genişleme dalgasına girişen Birlik'in, 1981 ile 2013 arasındaki otuz iki yıllık süreçte 6 genişleme dalgasında üye sayısını yirmi sekize ulaştırması AB genişlemesinin dinamik yapısını gözler önüne sermektedir. Bu kadar farklı ülkeyi bir araya getirmeyi başaran ve her genişleme sonrası bir sonraki genişlemenin motoru olan iradeyi hokkabaz olarak niteleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Friis & Murphy, 2000, s. 186). Ancak AB genişlemesindeki olağanüstülüğü, el marifeti ve göz yanılmasıyla insanları kandırmayı esas alan hokkabazlık yerine mistik ve tarihi bir yanı bulunan peri ile açıklamak anlatımı kuvvetlendirmektedir. AB hokkabazlık isteği göstererek her defasında daha sansasyonel bir genişleme peşine düşmek yerine, bir peri gibi şartların gereği olarak AB bütünleşmesini hak ettiğini düşündüğü ülkelere değişik yaklaşımlar sergilemektedir.

Genişleme perisinin diyalektik yapısının bir kanadında derinleşme diğer kanadında genişleme yer almaktadır. Perinin istediği gibi hareket edebilmesi için iki kanadının da aynı zamanda uyum içinde hareket etmesini gerektirmektedir.

Eski üyelerin uygulamalardaki ahenginin sağlanması, yeni üyelerin Birlik ile bütünleşmesi ve aynı zamanda aday ülkelerin uyum süreçlerine devam etmesi AB'nin zorlu genişleme sürecini ifade etmektedir. Bu sürecin doğru işleyebilmesi için, kuralların şeffaf olması, bütün muhataplar tarafından doğru anlaşılması ve uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda genişlemenin yasal çerçevesi AB Antlaşması Madde 49 ve Kopenhag Kriterleri ile çizilmektedir.

49. Maddenin atıfta bulunduğu Avrupa Birliği Anlaşması içinde 2. Maddesinde yer alan ifadeler şöyledir. “Birlik, insan onuruna, özgürlüğe, demokrasiye, eşitliğe, hukukun üstünlüğüne ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerlerine dayanır. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hüküm sürdüğü bir toplumdaki Üye Devletler için ortaktır” (EU, 2012). AB Anlaşmasının 49. Maddesinin içeriği ise şöyledir. “2. maddede atıfta bulunulan değerlere saygı duyan ve onları tanıtmayı taahhüt eden her Avrupa Devleti, Birliğe üye olmak için başvurabilir. Avrupa Parlamentosu ve ulusal Parlamentolar bu başvurudan haberdar edilecektir. Başvuran Devlet, Komisyona danıştıktan sonra ve Birlik üyelerinin çoğunluğu tarafından hareket edecek olan Avrupa Parlamentosu'nun onayını aldıktan sonra oybirliğiyle hareket edecek Konsey'e başvurusunu ele alacaktır. Avrupa Konseyi tarafından üzerinde anlaşmaya varılan uygunluk koşulları dikkate alınacaktır. Kabul şartları ve Birliğin kurulduğu Antlaşmalardaki düzenlemeler, bu kabulün gerektirdiği, Üye Devletler ile başvuran Devlet arasında bir anlaşmanın konusu olacaktır. Bu anlaşma, tüm Birlik'e üye Devletler tarafından kendi anayasal gerekliliklerine uygun olarak onaylanacaktır” (EU, 2016). Bu kanadıyla genişlemenin değerler yönünde hareket ettiği görülmektedir. Aynı zamanda şeffaf bir katılım için Avrupa Parlamentosu ve milli parlamentoların çalıştırılması esası da genişleme sisteminin hem katılım sağlamayı düşünen ülke hem de katılıma onay verecek ülkeler için milli iradelerini yansıtmasına imkân sağlamaktadır.

Genişleme koşullarından bir kanadını da Kopenhag Kriterleri oluşturmaktadır. Siyasi, ekonomik ve uyum kriterleri olarak bilinen kriterler şu şekilde ifade edilmektedir. “Siyasi kriter: Üyelik, aday ülkenin hukuk devletini, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını ve demokrasiyi garanti altına alan bir kurumsal istikrarın gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Ekonomik kriter: Üyelik, hem işleyen bir piyasa ekonomisinin hem de Birlik içerisindeki piyasa güçleri ve rekabetçi baskıyla başa çıkacak bir kapasitenin varlığını gerektirmektedir. Uyum kriteri: Üyelik, siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlı kalmayı içeren, üyelik yükümlülüklerini üstlenme gücü gerektirmektedir” (Hillion, 2004, s. 2). Bu kriterlerin birer koşul olarak üyeliğin önünde yer alması genişlemeyi belli bir sisteme sevk etmektedir. Bununla birlikte aday ülkeler tarafından kriterleri yerine getirmek, bütün genişleme dalgalarında tamamen gerçekleşti demek iyimserlik olmaktadır. Bu kriterlerin net olarak anlaşılarda belirtilmesinden önce Birlik üyesi Yunanistan örneğine bakıldığında en azından ekonomik olarak anlaşmada yer alan kriterler bakımından zayıflığı neticesinde 2008 yılı sonrası ekonomik kriz yaşadığı söylenebilmektedir (Burulday, 2011). Yani özellikle Kopenhag öncesi dönemde üye olan devletlerin bütünleşme sürecinin zorlaşmasında temel etkenlerden olan müktesebata uyum güçlüğü pratik bir zorluk olarak devam ederken, diğer yandan yeni ülkelerin adaylık sürecini geçerek bütünleşmeye dâhil olmaları ve bunun AB bütünleşmesine yeni bir soluk katması bir büyü olarak ifade edilebilmektedir.

AB Genişleme Teorileri Nelerdir?

Genişleme, AB'nin en güçlü politika aracı konumunda bulunmaktadır. AB'nin istikrar, güvenlik ve çatışmayı önlemeye yönelik stratejisine hizmet etmektedir (Europa, 2007). Diğer yandan AB'ye komşu Avrupa devletleri için de AB genişlemesinin stratejik önemi bulunmaktadır. Bu bağlamda, AB'ye katılma isteklerinin nedenleri ve üyelik sürecinde aday ülkelerin geçirdiği değişiklikler genişlemenin kuramsal düzeyde incelenmesini bir araştırma konusu haline getirmektedir. Genişlemenin Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Bütünleşmesi teorileri çerçevesinde analizi, daha çok Birliğin Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru genişlemesi sırasında ortaya çıkmaktadır (Torun, 2017). AB'nin hangi saiklerle genişlemeye gittiğini, ülkelerin üyelik için aday olma ve katılım süreçlerine ne sebeplerden ötürü

giriştiklerini, sonuç olarak genişlemenin nasıl gerçekleştiğini anlamak önem arz etmektedir. Bunun yanında tek tek genişleme dalgalarında boğulmamak ve genişlemenin teorisine ulaşabilmek için genel bir perspektiften konuyu ele almak gerekmektedir.

Genişleme teorilerini dört başlık altında ifade etmek mümkün görünmektedir. Realizm, Liberal Hükümetlerarasıcılık, Ulusüstü Kurumsalcılık ve İnşacılık teorileri ile genişleme süreçlerine bakılmaktadır. Schimmelfennig'e göre genişleme ile ilgili yeni teoriler kurgulamak yerine AB kurumlarının faaliyetleri üzerinden genişlemeyi teorik bir tabanda ele almak daha makul görülmektedir. (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2006, s. 97).

Genişlemeyi açıklamanın bazı zorlukları da bulunmaktadır. Uluslararası bir kuruluşun genişlemesi belirli maliyetlerle gerçekleşmekte, ancak eski ve yeni üye devletler için potansiyel faydaları da barındırmaktadır. Kuruluş tarafından sağlanan kolektif mallarla ilgili olarak, iletişim daha zahmetli hale gelmekte ve çeviri ve tercüme masrafları orantısız bir şekilde artmaktadır. Çok sayıda üye ülke olması ve bunlar arasındaki farklı sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi nedeniyle, her genişleme özellikle karar alma süreçlerinde oybirliği ve nitelikli çoğunluk oyu altında kararlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Schimmelfennig, The Process off Enlargement, 2010). Aynı zamanda Birlik'e üye olmak isteyen ülkelerin karşılaşması gereken kriterlere uyum için yıllarca devam eden bazı alışkanlıklarından vazgeçmeleri de zorluklar içinde yer almaktadır. Avrupa Birliği ve aday ülkelerin benzer zorlukları aşarak, AB açısından genişleme ve bütünleşmenin, katılan ülke için entegrasyonun gerçekleşmesi ortaya çıkacak sonuç menfaatler için beklentilerin yüksek olduğunu göstermektedir.

İlk Birlik üyelerinden itibaren genişleme dalgalarında Birlik'e dâhil olan her bir ülkenin ayrı bir hikâyesi bulunduğu için teorik olarak bütün genişlemeleri bir yaklaşımla açıklamanın güçlüğü de göz önünde tutulmaktadır.

Realizm, AB genişlemesine menfaat temelinde yaklaşmaktadır. Gerek AB'yi oluşturan ülkelerin çıkarları gerek üyelik için Birlik'e başvuran ülkelerin çıkarlarının kesiştiği senaryosu yazılmaktadır. Ancak Yunanistan örneğinde görüldüğü gibi AB açısından somut denilebilecek

menfaatlerin bulunmadığı senaryolarda da AB'nin genişlemeye gittiği bilinmektedir (Verney, 2006, s. 19). AB'yi oluşturan her bir üyenin yeni üyenin katılımını tek başına bloke edebileceği bir yapı söz konusu olmaktadır. Her bir üye ülkenin Birlik'e yeni katılacak aday ülkeden doğrudan bir menfaat elde etmesi ve bu menfaatin yeni üyeden kaynaklanan mali sorumluluktan daha büyük olması mümkün görünmemektedir. Avrupa'nın bir ucunda bulunan ve Birlik'e entegrasyonunu büyük ölçüde tamamlamış olan bir üye ülkenin, Avrupa'nın diğer bir ucunda bulunan ve kendisiyle kayda değer bir ilişkisi bulunmayan ülkenin üyeliğine onay vermesini realist yaklaşım tam olarak açıklayamamaktadır. Bununla birlikte, Birlik üyesi bir veya birden fazla ülkenin aday ülkenin katılımında benzer çıkarlarının olması sonucunda, az önce bahsedildiği gibi aday ülke ile önemli bir ilişkisi olmayan bir diğer Birlik üyesi ülkeyi ikna etme çabalarına girişmeleri de önemli bir etken olarak realist yaklaşıma göre sayılabilmektedir. Ancak buna karşı, aday ülkenin genişleme dahil edilmesinin masrafları ve diğer etkileri yanında üyeliğe onay vermesi için genişlemeye gönülsüz Birlik üyesi ülkelere tanınan çıkarların yükü de hesaba dahi edilmektedir.

AB ekonomik temeller üzerine kurulu bir ortaklık olarak kurulduysa da, günümüzde artık bu ortaklığın siyaset, güvenlik ve ideolojik alanlarında da bir işbirliğine dönüştüğü fark edilmektedir. Bu bağlamda jeopolitik açıdan Avrupa sathında genişlemenin, ekonomik olmayan boyutlarını AB için güvenlik ve strateji zeminli çıkarlara yönelik okumak da realist görüşe uyum sağlamaktadır.

Neticede realistlere göre AB üyesi ülkeler, genişleme ile ilgili tercihlerini belirlerken kendilerinin özerkliğini, güvenliğini ve AB içerisindeki etkilerini artırıp artırmayacağına bakmaktadırlar. Realist teori üye ülkeler içinde en güçlülerin tercihini de önemsemektedir (Torun, 2017, s. 149).

Liberal Hükümetlerarasıcılık teorisi, her bir devletin kendi iç siyaseti ve hedefleri doğrultusunda çıkarlarını elde etmeye çalışırken genişleme sürecinin devam ettiğini iddia etmektedir. Birlik üyesi olmakla birlikte kendi egemenliğini ve iç siyasetini yaşatmaya devam eden hükümetlerin, üyesi oldukları Birlik yapısı vasıtasıyla genişleme süreçlerini milli çıkarları

izlemesi ve üyelik hazırlıklarının desteklenmesi, Avrupa Birliği üyelik kriterlerinin belirlenmesindeki rolleri Avrupa Parlamentosunu genişlemenin bir diğer önemli aktörü yapmaktadır. Avrupa Birliği hukukunun yorumlanması ve bunun uygulanması rolüne sahip olan Avrupa Adalet Divanı'nın bu rolleri itibariyle genişleme süreçlerindeki etkinliği vurgulanmaktadır (Erdoğan, 2015).

Ulusüstü Kurumsalcı teorinin açıklamakta zorlandığı bir konuyu ifade etmeye yarar bulunmaktadır. Her ne kadar AB bünyesinde çok önemli ulusüstü yapılar olsalar da yukarıda sayılan kurumların üye devletlerin talep ve eleştirilerini göz ardı etme lüksü bulunmamaktadır. Karşılıklı bir bağımlılık içinde kurulan AB yapısında milli devletlerin etkisini göz ardı etmesi nedeniyle Ulusüstü Kurumsalcı teorinin AB genişlemesini açıklamakta yetersiz kaldığı alanlar olduğu söylenebilmektedir.

İnşacılar göre, Avrupa devletlerinin kolektif kimliklerini oluşturan unsurları olmadan genişleme olgusu tam anlamıyla anlaşılammakta ve anlaşılmamalıdır. Avrupa ülkeleri arasında oluşan paylaşılan anlayışı; ortak kültürel gelenekler ile ilgili düşünceler, tarihsel deneyimler ve Batı'nın anayasal ve siyasi ilkeleri gibi unsurlar oluşturmaktadır (Ünlü, 2017). AB'nin kimlik inşa sürecinde, kendisine ait gördüğü değerleri özümseyen veya bunları içselleştirmeye hazır olduğunu gördüğü ülkelere genişleme politikalarıyla üyelik imkanı sağladığı bir teori olarak inşacılık genişlemenin bazı safhalarını, örneğin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılımının sağlandığı dalgayı, izah etmekte kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte AB'nin bütün genişleme politikalarının manevi değerler ve kimlik üzerine kurulduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir.

Bütün bu teorik yaklaşımların sağladığı kolaylıklar ile AB'nin genişleme dalgalarını anlamlandırmak, devam eden genişleme sürecinin evrilebileceği aşamaları önceden kestirebilmek adına mühim sayılmaktadır. Konuyla ilgili teorilerin her birinin kendi düzeyinde gerçeklik arz etmesi ama hiç birinin tek başına bütün hadiseyi kavrayamayışı genişlemenin büyüklü tarafını oluşturmaktadır. Sonuç itibariyle genişleme süreci gerçekleştiğinde anlatılanların her zaman daha fazlası olmaktadır.

Koşulluluk İlkesinin AB Genişlemesindeki Rolü ve Zaman İçindeki Değişimi

AB'nin üye ülkeler ve aday ülke arasındaki uyumu sağlamak için emrindeki anahtar araç AB koşulluluğu olarak belirlemektedir (Wakelin, 2013, s. 1). Üye olmaya istekli ülkelerin gerekli reformları yapması, üyelik için yeterince istikrarlı ve güçlü kurumsal yapıları oluşturması için iç politika üretebilmesini kolaylaştıran bir politik yaklaşım olarak koşulluluk AB genişlemesinin sağlıklı olarak devam edebilmesini sağlamaktadır.

AB genişlemesinin takip edenler arasında, başvuranların üyeliğe doğru ilerlemelerinin koşullara ve katılım kriterlerine uygunluğuna bağlı olduğuna dair güçlü bir inanç bulunmaktadır. Komisyon ayrıca, düzenli izleme ve ilerleme raporlarındaki uyum ve ilerleme ile diğer kamuya açık beyanlar arasındaki bağlantıyı vurgulayarak bu inancı güçlendirmektedir (İçener, Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity, 2009, s. 227). Bu inancın günümüzde özellikle Türkiye gibi bazı ülkelerde aşındığı iddia edilse de resmi olarak hem AB hem aday ülkeler tarafından koşulluluk bir genişleme politikası olarak kabul görmeye devam etmektedir (Saatçioğlu, 2011, s. 23).

Koşulluluğun genişleme politikası aracı olarak kullanılmaya başlamasını bir tarih olarak tespit etmeye çalışırken, özellikle bakılması gereken yer Kopenhag olarak karşımıza çıkmaktadır (Europa Commission, 2016). 1993 yılında belirlenen bu kriterler adaylık sürecinin ana temasını çizmektedir. Bu tarihten önce de aday ülkeler ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak koşulluluk politikasının daha net bir şekilde ifade edilmesi gerekliliği bu kriterlerin belirlenmesinin yolunu açmaktadır. Politik kriterler: demokrasiyi garanti eden kurumların istikrarı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı ve koruma; ekonomik kriterler: işleyen bir piyasa ekonomisi ve rekabet ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesi; mükteşebatı etkin bir şekilde uygulayabilecek idari ve kurumsal kapasite ve üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği'ni ifade etmektedir (Europa Commission, 2016).

AB, aday ülkelerin tam olarak üye olarak kabul görülmesini sağlayan kapsamlı onay prosedürleri uygulamaktadır. AB'nin tüm standartlarına ve kurallarına uymak; AB kurumlarının ve AB üye devletlerinin rızasına sahip olmak; vatandaşlarının rızasına sahip olmak koşullarıyla AB üyesi olunabileceği politik bir ön kabulü gerektirmektedir (European Union, 2016).

Genişleme konusundaki mevcut çalışmalar, genişleme sürecinin yönetilmesine ilişkin kararların açıklanmasında üç temel değişken tespit etmektedir; koşulluluk, güvenlik hususları ve kimlik. Bu değişkenler AB üye ülkelerini ve kurumlarının pozisyonlarını ve kararlarını belirginleştirir ve şekillendirir (İçener, Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity, 2009, s. 226).

AB genişlemesine yön veren hususlardan en önemlisi koşulluluk olarak görülse de, bütün genişleme dalgalarında koşulluluk ön planda olan yaklaşım demek yanlış olabilmektedir. Çünkü AB, genişleme süreçlerinde güvenlik ve kimlik merkezli saiklerle de politikasını ağırlıklandırabilmektedir.

Koşulluluk ilkesi; aday ülkeye belli ekonomik nitelikleri teşvik etmesiyle ve bizzat koşullar tesis etmesiyle realist, müzakere süreçleri içermesi ile liberal hükümetlerarasıcı, telkin ettiği normlar ve diğer içerik bakımından inşacı bir hüviyete sahip görünmektedir. Koşullulukla ilgili belki de anlaşılması lazım gelen bir diğer husus, Birlik üyeliği için yerine getirilmesi istenen temel koşullardan öteye geçerek AB üyesi ülkelerin her istediğini üyelik şartı olarak aday ülkeye dayatmaması gerekliliğidir. Örneğin; önceden beri anlaşmazlık yaşadığı bir yönetim olarak Türkiye'ye, sonradan AB üyesi olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimini resmi olarak tanıma koşulu güdülmemesi önem arz etmektedir.

Koşulluluk ilkesinin ülkelere uygulanmasında aktif ve pasif baskı ile havuç ve sopa mekanizmaları da uygulanmaktadır. AB katılım kriterlerini yerine getiren her ülkenin AB'ye uyum çabalarını ilke olarak aynı ölçütler çerçevesinde değerlendirilip, tam üyelik perspektifiyle aday ülkelere ulaşılabilir ve somut politika önerileri sunarak aktif baskı unsuru devreye koyulmaktadır (Vachudova, 2005, s. 108-115). Pasif baskı ise koşulları yerine getirmemekte

ısrar eden ülkeye somut politikalar nermemeyi ifade etmektedir. (Vachudova, 2005, s. 65-66) Havuç ve sopa ise daha çok ajanslara ve projelere sağlanan fonların uyum performansına göre aday ülke için artırılıp azaltılması anlamını taşımaktadır.

Organizasyon kural ve değerlerinin kademeli ve resmi olarak aday ülkelerde kurumsallaşma süreci genişlemeyi ifade etmektedir. AB, aday ülkeleri ilerleme raporları yayınlarak adım adım uyum konusundaki durumlarını ilan etmektedir. Bununla birlikte her aday ülke belirli aralıklarla katılım ortaklığı belgeleri ile AB'ye uyum sürecinde atılan adımları kamuoyuyla paylaşmaktadır.

Koşulluluk İlkesinin Türkiye'nin Adaylık Sürecine Yansımaları

AB, aday ülke konumundaki Türkiye'den, uyum sürecinde birtakım yükümlülükleri yerine getirmesini istemektedir. Prensip olarak, söz konusu yükümlülükler yerine getirildiği ve AB'nin talepleri karşılandığı oranda, Türkiye AB'ye tam üyelik hedefine doğru ilerlemektedir. Bu durum, önemli bir ‘Avrupalılaşma’ araçlarından biri olan AB koşulluluk ilkesinin işleyişini ortaya koymaktadır (Sobacı, 2011, s. 86).

Uluslararası ilişkiler küresel çapta hareketli bir alan olarak sürerken, AB Türkiye ilişkilerinin de yoğunlaştığı ve azaldığı dönemler olmaktadır. AB kaynaklı, Türkiye kaynaklı veya iki tarafın da dışından kaynaklı gelişmeler ilişkinin seyrini belirlemektedir. Türkiye AB ilişkilerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hkmet Başkanları Zirvesi olarak bilinmektedir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının resmen onaylanması ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmektedir (AB Başkanlığı, 2019). 1999 Helsinki Zirvesi'ni Türkiye AB ilişkilerinde önemli yapan bir diğer konu da Zirvede Kıbrıs ile ilgili belirtilen hususlar olarak görülmektedir. Zirve kararlarının 9. Maddesinin a ve b fıkrasında Kıbrıs'la ilgili sorunun zm konusunda Birleşmiş Milletler'in zm çalışmaları takdir edilirken, diğer yandan Rum tarafına konuyla ilgili zm sağlanması halinde AB'ye katılımının kolaylaşacağı belirtilmektedir (TC Dışişleri Bakanlığı, 2011). Kıbrıs meselesinin önemli olduğu bu bağlamda, 1999 yılından 2019 yılına

kadar geçen yirmi yıllık sürede Türkiye AB arasındaki ilişkinin koşulluluk açısından seyrini makale ele almaya çalışmaktadır.

Türkiye aday ülke olmasının etkisiyle, koalisyon hükümetleriyle yönetiliyor olmasının dezavantajlarına rağmen, müzakerelerin başlaması için pek çok adım atmıştır. O dönemde Kopenhag kriterleri karşılandığında AB rüyasının koşulluluk ilkesi uygulamasının hemen ardından gerçekleşeceği inancı, Türkiye'nin zorluklara rağmen reform yapma enerjisini sağlamaktadır.

1999 yılında adaylık statüsü verilmesinden itibaren Türkiye tarafından, 1980'li yıllarda başladığı piyasaların serbestleştirilmesi amacının hayata geçirilmesinde daha somut adımlar atılmaya başladığı görülmektedir. Özellikle 2001 yılında Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizi ile uygulamaya konan yapısal reformlar ve izlenen istikrarlı ekonomi politikalarıyla Türkiye ekonomisinin, özellikle 2003 yılından itibaren olumlu gelişmelerle istikrarlı bir makroekonomik yapıya kavuşması sağlanmaktadır (Akçay, 2011, s. 3-4).

Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve AB Komisyonu Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakerelerinden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn, AB-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin ardından 15.03.2019 tarihinde yapılan basın toplantısında "Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin öneminin teyit edildiğini" beyan etmektedir (Anadolu Ajansı, 2019). AB aslında bir süredir, pasif baskı denebilecek bir yaklaşımla Türkiye ile ilişkilerini soğuttuğunu bu ifadelerle itiraf etmektedir. Söz edilen soğukluk baş göstermeden önce Türkiye hükümeti ve halkı AB adaylığını stratejik bir önemde algılamaktadır. Bu çerçevede 2002-2004 yılları arasında 8 Uyum Paketi, 2001 ve 2004 yıllarında da 2 Anayasa Paketi TBMM'de kabul edildiği bilinmektedir. 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye AB ilişkilerinde bir dönüm noktası daha yer almakta ve Zirve'de Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmaktadır. (AB Başkanlığı, 2019).

Türkiye'nin devam eden müzakere sürecindeki önemli bir tıkanıklık 1 Mayıs 2004 tarihinde Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs adasının tek meşru devleti olarak sayılıp AB'ye üye olması ile başlamaktadır (İçener, Cyprus and the Roadmap for Peace, 2018, s. 178-179). Kıbrıs Rum Yönetiminin, AB genişleme politikasının bir kanadını oluşturan koşulluluk ilkesini kendi milli çıkarlarının tanınmasına yönelik uygulamalar olarak AB'nin belirlemiş olduğu normlar ve kriterlerin ötesinde Türkiye'ye dayatma çabasına girmektedir. Türkiye için bu tuhaf süreçte, koşulluluk ilkesiyle ilgili yerleşik inancın aksine, sadece Kopenhag kriterlerini karşılamanın, bir devletin AB üyeliğine ulaşması için yeterli olmadığı fiilen ortaya konulmuş olmaktadır (İçener, Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity, 2009, s. 227).

Bugün gelinen noktada, Türkiye'de, müzakere tarihi alınana kadar geçen sürede reform sürecinin ısrarlı ve azimli bir şekilde yürütüldüğü, ancak özellikle müzakere tarihi alındıktan sonraki süreçte, reformların yavaşladığı yönünde genel bir kanaat söz konusu yapılmaktadır (Sobacı, 2011, s. 86).

Koşulluluk ilkesinin uygulamalarında bir hataya veya noksana işaret eden bu durum Türkiye'nin AB yolculuğunu etkilemektedir. Koşulluluk genel kabul gören tek bir anlamı olmasa da, sadece finansman sağlamakla kalmayan, aynı zamanda politika için bir araç görevi gören tipik olarak tavsiye ve bilgi aktarımlarını içeren diyaloglar olarak da tarif edilmektedir (World Bank, 2005).

Tablo-1: 2002-2006 Döneminde Türkiye Tarafından Kullanılan AB Mali Yardımları (milyon avro)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	TOPLAM
Bütçe	126	144	250	300	500	1.320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Şekil 3: Türkiye'ye AB tarafından sağlanan fon miktarı 2002-2006 (AB Başkanlığı, 2019).

Koşulluluk ilkesinin finansman ayağında olumlu yönde bir gelişme olduğunu söylemek, en azından 2002 – 2006 yılları arasında, mümkün görünmektedir. Daha sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak, Avrupa Birliği 2007 – 2013 yıllarına ait bütçe dönemiyle birlikte aday ülkelere sağladığı mali yardım mekanizmasında değişikliğe gitmiştir. Buna göre aday ve potansiyel aday ülkelere yapılan mali yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adı altında birleştirildiği bilinmektedir (AB Başkanlığı, 2019).

Tablo-2: IPA I Dönemi (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (milyon avro)

BİLEŞEN	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	TOPLAM
I.Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1.667,5
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
III. Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	1.778,4
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
V. Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	854,6
TOPLAM:	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	856,3	903,0	4.795,2

Şekil 4: Türkiye'ye AB tarafından sağlanan fon miktarı 2007 - 2013 (AB Başkanlığı, 2019)

2002 - 2006 arasında sağlanan fon miktarının takriben dört kat artırıldığı, 2007 – 2013 arasında sağlanan fon miktarının sadece iki kat arttığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Buradan AB koşulluluk ilkesinin gereği olarak yavaşlayan reform süreçleri nedeniyle finansal desteğin hız kestiğini söylemek mümkün görünmektedir.

AB'nin aktif ve pasif baskısını da bu süreçlerde değerlendirmek faydalı sayılmaktadır. Bu konuda somut bazı verilere ulaşmak adına AB Komisyonu başkanlarının Türkiye'ye ilişkin yaklaşımlarına yer verilmektedir. José Manuel Barroso, 22 Temmuz 2004 ile 1 Kasım 2014

tarihleri arasında AB'nin iki dönem Komisyon Başkanlığını yürütmüş önemli bir isim olarak gösterilmektedir. Barroso'dan sonra 1 Aralık 2019 tarihine kadar Jean Claude Juncker AB Komisyonu'na liderlik etmektedir (European Council, 2019).

Önemli görev ve yetkileri olan bu iki ismin başkanlık ettikleri dönemlerde Türkiye'ye yaklaşımlarının farklı olduğu iddia edilmektedir. Müzakere takviminin verilmesinden müzakere sürecinin işletilmesine kadar Barroso, Türkiye'yi motive etmeye çalıştığı bilinmektedir. Ancak zaman zaman hayal kırıklığı yaşadığını da söylemek gerekmektedir. İkinci döneme baktığımızda Barroso'nun Türkiye söylemlerinde vurgunun, ortak gelecek ve karşılıklı bağımlılık üzerine olduğu müşahede edilmektedir. Juncker Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin mevcut süreçte devam etmesi gerektiğini ancak darbe nedeniyle gündeme gelen idam cezasının geri getirilmesi durumunda üyelik sürecinin sona ereceğini belirtmektedir. Ayrıca "Türkiye bir gün üye olabilir mi, bunu gerçekten bilmiyorum" şeklindeki sözleriyle üyelik sürecinin sonu öngörülemeyen bir durum olduğunu 2017 yılında dile getirmektedir (İstanbul Gerçeği, 2017). Barroso'nun 2006 yılındaki konuşmasında yer alan bir ifade Türkiye'nin üyeliğinin 15-20 yıl sonra olabileceği açıklaması ile, Juncker'in 2017 yılındaki bir konuşmasında yer alan Türkiye'nin 10 yıl daha üyelik için hazır olamayacağı açıklaması birlikte düşünüldüğünde, Komisyon Başkanlarının söylemlerinin dikkate alınmasının ne kadar önemli olduğu görülmektedir (Aras & Akdoğan, 2017, s. 213-214).

Juncker döneminde Türkiye'de gerçekleşen olaylarla AB Türkiye ilişkilerinin arasında etkileşimi ifade etmekte yarar bulunmaktadır. 2013 yılında Gezi olayları olarak bilinen vakanın patlak vermesi ile AB ile Türkiye arasındaki iplerin gerildiği bir zaman dilimi yaşanmaktadır. Bir çok farklı haberde farklı düzeylerde AB yetkililerinin olaylara yönelik değerlendirmeleri yer almaktadır. "Gösteri ve ifade özgürlüğü AB'nin olmazsa olmaz kuralıdır. Türkiye katılımcı aday ülke. Şartlar belli sonuçta Türkiye-AB ilişkileri kurumsal zeminde ilerliyor. Herkesin uyması gereken şartlar belli" diye konuşan bir AB bürokratının ifadeleri bir haber sitesinde yer alırken (Milliyet, 2013), dönemin AB Bakanı Bağış da, "Olayları tahrik eden bazı marjinal grupların Avrupa Birliği'ne ve AB'nin savunduğu değerlere karşı duruşları da ortadadır. Hal

böyleyken, Avrupa Birliği'nin sağduyu ve yapıcılıktan uzak mesajları tarafımızca not edilmektedir" değerlendirmesinde bulunmaktadır (Star, 2013).

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi de, Türkiye ve AB arasındaki ilişkileri son dönemde en çok etkileyen gelişmelerden biri olarak sayılmaktadır. AB makamları ve üye devletlerin, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında gösterdiği tutum ve Türk halkının demokrasi için verdiği mücadeleyi görmezden gelişi, hem Türk halkı hem de Türk hükümetinde AB ve üye ülkelere karşı bir tepkinin doğmasına neden olmaktadır (Kakışım & Erdoğan, 2018, s. 409).

Suriye iç savaşı döneminde yaşanan göç krizi de AB ile Türkiye ilişkilerini etkileyen bir durumu anlatmaktadır. Bu konu nihai olarak bir işbirliği süreci ile sonuçlanmaktadır. 29 Kasım 2015 ve 18 Mart 2016 tarihinde hayata geçirilen Ortak Eylem Planı (OEP) ve AB-Türkiye Bildirisi, AB ile Türkiye arasındaki işbirliğinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır (AB Türkiye Delegasyonu, 2019). Ancak bu konu AB tarafından daha çok bir güvenlik meselesi olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin üyelik sürecine dönük bir perspektif sağlamamaktadır.

Günümüz gelişmelerine baktığımızda ileriye dönük olarak AB ile Türkiye arasındaki üyelik sürecini etkileyecek olgulardan birisi AB'nin yeni yönetim kadrosu olarak tahmin edilmektedir. Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamaya göre, Avrupa Birliğinin (AB) 1 Aralık'ta göreve başlayan yeni Avrupa Komisyonunun Başkan Yardımcısı Margaritis Schinas ve İçişleri Komiseri Ylva Johansson, Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulunacak. Açıklamada, "Schinas ve Johansson'un yeni görevleri çerçevesindeki ilk resmi ziyaretlerini AB'ye aday ülkemize yapmaları, AB'nin başta göç ve güvenlik olmak üzere ülkemizle yakın ilişki ve iş birliğine verdiği önemi teyit etmektedir" ifadesi de yer almaktadır (İnternetHaber, 2019).

İşleyen bu sürece bakıldığında AB Türkiye ilişkilerinde üyelik perspektifi ve buna yönelik koşulluluk ilkesi bağlamında uygulanan politikalar arka planda devam etse de, dönemin sorunlarına yönelik acil tedbirler ve geçici çözümlerin iki taraf arasındaki ilişkiyi domine

ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. AB ile Türkiye arasındaki ilişki, Birlik ile ona üye olmaya aday ülke arasındaki ilişkiden güncel sorunlara pragmatik çözümler üreten iki partner ilişkisi görüntüsü vermektedir.

Sonuç

AB'nin üyesi olma talebi bulunan Türkiye, üye olma ihtimalinin yükseldiği dönemlerde reform süreçlerine hız vermektedir. Reform sürecinin güçlü bir şekilde devam ettiğini gören AB de Türkiye'nin üyeliği konusunda olumlu tepkiler vermektedir. Birbirini besleyen bu diyalektik durumu, AB'nin genişleme politikası içerisinde yer alan koşulluluk ilkesi bağlamında ele almaya çalışan makale; bu ilkenin uygulanmasında herhangi bir aksaklık bulunmadığını tespit etmektedir. Gerek AB tarafından sağlanan fon akışının devam etmesi, gerek Türkiye'nin üyelik sürecinde başına gelen olaylar hakkında girişmiş olduğu uygulamaların AB tarafından değerlendirilmesi koşulluluk ilkesinin olabildiğinde aktif bir şekilde tatbik edildiğini göstermektedir.

AB Türkiye ilişkisi, yaşanan gelişmeler neticesinde bazı safhalar yaşamaktadır. Bu safhalarda AB'nin Türkiye tarafından eleştirildiği haklı noktalar bulunabildiği gibi, Türkiye'nin AB tarafından eleştirildiği haklı noktaların bulunması tabii karşılanmaktadır. İki taraf arasındaki ilişkinin yaşanan pek çok çalkantıya rağmen kopmadan devam ediyor olması, iki taraf için de ümit vaat etmektedir. AB ile Türkiye ilişkilerinin güçlenmesinde yarar görmektedir. Bu ilişkinin birleşme ile sonuçlanabilmesini öngörebilmek için koşulluluk çerçevesinin yetersiz kaldığı da tecrübe edilmektedir. AB Türkiye ilişkisi, bir birlik ve ona girmeye çalışan bir aday ülke arasındaki ilişkiden daha fazlası olarak nitelendirilmektedir. Koşulları yerine getirerek Türkiye'nin bir AB üyesi olabileceği inancı bazı haklı gerekçelerle zayıflamış olmakla birlikte, koşulları yerine getirmek AB üyeliği için olmazsa olmaz bir hüviyet arz etmektedir.

Avrupa Birliği organizasyonunun bir araya gelmesini sağlayan ve bu yolla ezeli düşmanları uluslararası olaylar açısından bakıldığında kısa bir sürede hatta bir çırpıda ortak

yapan istenci temsil eden perinin, üyelik koşullarını yerine getiren bir Türkiye'yi, makalenin başında anlatıldığı gibi, sihirli dokunuşuyla bir AB üyesi yapması mümkün görünmektedir.

Kaynakça

AB Başkanlığı. (2019, 07 11). <https://www.ab.gov.tr/5.html>. 12 21, 2019 tarihinde <https://www.ab.gov.tr>: <https://www.ab.gov.tr/5.html> adresinden alındı

AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği. (2018). *AB ve Üyelik Sürecimiz Temel Bilgiler Kitabı*. Ankara: AB Başkanlığı. 12 16, 2019 tarihinde https://www.ab.gov.tr/siteimages/2018_10/ab-ve-uyelik-surecimiz_temel_bilgiler_kitabi.pdf adresinden alındı

AB Türkiye Delegasyonu. (2019). <https://www.avrupa.info.tr/tr/goc-politikalari-6892>. 12 24, 2019 tarihinde <https://www.avrupa.info.tr>: <https://www.avrupa.info.tr/tr/goc-politikalari-6892> adresinden alındı

Akçay, B. (2011, Ocak - Haziran). Aday Ülke Statüsü Kazanımı Sonrasında Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Ekonomik Entegrasyonu: Koşullar ve Kısıtlar. *Maliye Dergisi*(160), 1-27.

Anadolu Ajansı. (2019, 03 15). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-turkiye-ile-iliskilerimizin-onemini-teyit-ediyoruz/1419162>. 12 21, 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-turkiye-ile-iliskilerimizin-onemini-teyit-ediyoruz/1419162>: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-turkiye-ile-iliskilerimizin-onemini-teyit-ediyoruz/1419162> adresinden alındı

Aras, İ., & Akdoğan, M. (2017, 09). Avrupa Komisyonu Başkanlarının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileriyle İlgili Söylemleri: Barroso Ve Juncker Dönemleri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 194-219. 12 22, 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/368741> adresinden alındı

Avrupa Konseyi. (2019, 10 15). <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/>. 12 15, 2019 tarihinde <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/>: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/> adresinden alındı

Burulday, A. F. (2011, 10 20). <http://www.bilgesam.org/incele/143/-yunanistan-ekonomik-krizi/#.XgaFiUczZPY>. 12 17, 2019 tarihinde <http://www.bilgesam.org>: <http://www.bilgesam.org/incele/143/-yunanistan-ekonomik-krizi/#.XgaFiUczZPY> adresinden alındı

Çalış, Ş. H. (2016). *Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri* (5 b.). Ankara: Nobel Yayınları.

Erdoğan, S. (2015, 09 25). AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ VE ULUSÜSTÜ AVRUPA BİRLİĞİ KURUMLARI: YENİ KURUMSALCI BİR DEĞERLENDİRME. Ankara. 12 18, 2019 tarihinde http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/28691/Seven_ERDOGAN_Tez.pdf?show adresinden alındı

EU. (2012, 10 26). https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj. 12 16, 2019 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu>: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj adresinden alındı

EU. (2016, 6 7). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M049>. 12 16, 2019 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu>: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M049> adresinden alındı

Europa. (2007, 11 6). https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2007/nov/strategy_paper_en.pdf. 12 17, 2019 tarihinde <https://ec.europa.eu>: <https://ec.europa.eu/neighbourhood->

enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2007/nov/strategy_paper_en.pdf adresinden alındı

Europa Commission. (2016, 12 06). https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en. 12 20, 2019 tarihinde <https://ec.europa.eu>: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en adresinden alındı

European Council. (2019, 12 01). <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/former-euco-presidents/>. 12 22, 2019 tarihinde <https://www.consilium.europa.eu>: <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/former-euco-presidents/> adresinden alındı

European Union. (2016, 12 06). https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en. 12 21, 2019 tarihinde <https://ec.europa.eu>: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en adresinden alındı

Friis, L., & Murphy, A. (2000). Enlargement: A Complex Juggling Act. M. C. Green, & M. Smith içinde, *The State of the European Union: Risks, Reform, Resistance and Revival* (s. 186-203). Londra: Oxford University Press.

Hillion, C. (2004). The Copenhagen Criteria and their Progeny. C. Hillion içinde, *EU Enlargement: A Legal Approach* (s. 1-22). Oxford: Hart Publishing.

İçener, E. (2009). Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity. *Perspectives on European Politics and Society*(10/2), 225-239.

İçener, E. (2018, 10 2018/10/26). Cyprus and the Roadmap for Peace. M. .. Michael, & Y. Vural içinde, *Cyprus and the Roadmap for Peace* (s. 173-1983). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

İnternetHaber. (2019, 12 06). <https://www.internethaber.com/abnin-yeni-yonetiminden-turkiyeye-ilk-ziyaret-2067797h.htm>. 12 25, 2019 tarihinde <https://www.internethaber.com>: <https://www.internethaber.com/abnin-yeni-yonetiminden-turkiyeye-ilk-ziyaret-2067797h.htm> adresinden alındı

İstanbul Gerçeği. (2017, 06 01). https://www.istanbulgercegi.com/ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290.html?part=haberler§ion=ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290&page=&srch=. 12 22, 2019 tarihinde <https://www.istanbulgercegi.com>: https://www.istanbulgercegi.com/ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290.html?part=haberler§ion=ab-komisyonu-baskani-junker-turkiye-bir-gun-uye-olabilir-mi-bilmiyorum_129290&page=&srch= adresinden alındı

Kakışım, C., & Erdoğan, S. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler. *KSBD*, 399-420. 12 24, 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/507074> adresinden alındı

Milliyet. (2013, 06 04). <http://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiyenin-avrupadaki-imaji-icin-hic-iyi-olmadi-1718437>. 12 23, 2019 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr>: <http://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiyenin-avrupadaki-imaji-icin-hic-iyi-olmadi-1718437> adresinden alındı

ÖRAZ, S. (2011). Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi. *Turkish Studies*(Volume 6/1 Winter), 1611-1624. 12 17, 2019 tarihinde <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423934394.pdf> adresinden alındı

Saatçioğlu, B. (2011). AB'ye Uyum için AB Üyelik Şartlığı İnanđırcılıđın Rolüne Yeniden Bakış: Türkiye Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 23-44. 12 19, 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540157> adresinden alındı

Schimmelfennig, F. (2010). The Process off Enlargement. J. Richardson içinde, *European Union: Power and Policy-Making* (s. 207-225). Newyork, USA: Routledge. 12 18, 2019 tarihinde <https://books.google.com.tr/books?id=jRMHvsxeT04C&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> adresinden alındı

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2006). The Study of EU Enlargement: Theoretical Approaches and Empirical Findings. M. Cini, & A. Bourne içinde, *Palgrave Advances in European Union Studies* (s. 96-116). Londra: Palgrave Macmillan.

Schuman, R. (2017, 10 24). https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en. 12 15, 2019 tarihinde https://europa.eu:https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en adresinden alındı

Sobacı, M. Z. (2011). AVRUPA BİRLİĞİ KOŞULSALLIĞININ ETKİNLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE REFORM ÜZERİNE BİR ANALİZ. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 85-100.

Star. (2013, 06 01). <http://www.star.com.tr/guncel/bagistan-abye-gezi-parki-uyarisi-haber-759067/>. <http://www.star.com.tr>: <http://www.star.com.tr/guncel/bagistan-abye-gezi-parki-uyarisi-haber-759067/> adresinden alındı

Tanyu, H. (2016). <https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu>. 12 15, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr:https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu> adresinden alındı

TC Dışişleri Bakanlığı. (2011). <http://www.mfa.gov.tr/helsinki-zirvesi-10-11-aralik-1999.tr.mfa>. 12 21, 2019 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: <http://www.mfa.gov.tr/helsinki-zirvesi-10-11-aralik-1999.tr.mfa> adresinden alındı

Torun, Z. (2017). Avrupa Birliğinin Türkiye ile İlgili Genişleme Politikası: Kuramsal Çerçeve. B. Akçay, & S. Akgül Açıkmeşe içinde, *Yarım Asrın Ardından Türkiye AB İlişkileri* (s. 141-163). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ünlü, A. D. (2017). AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNİN TEORİZASYONU: ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(5), 26-37. 12 19, 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/336743124_Avrupa_Birligi_Genislemesinin_Teorizasyonu_Orta_ve_Dogu_Avrupa_Ulkeleri_Ornegi adresinden alındı

Vachudova, M. A. (2005). *Europe Individed: Democracy, Leverage And İntegration After Communism*. Newyork: Oxford Universty Press.

Verney, S. (2006). Justifying the Second Enlargement: Promoting Interests, Consolidating Democracy or Returning to the Roots? H. Sjursen içinde, *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity* (s. 19-44). Oxon: Routledge.

Wakelin, E. (2013, 11 1). <https://www.e-ir.info/2013/11/01/eu-conditionality-an-effective-means-for-policy-reform/>. 12 19, 2019 tarihinde <https://www.e-ir.info/2013/11/01/eu-conditionality-an-effective-means-for-policy-reform/>: <https://www.e-ir.info/2013/11/01/eu-conditionality-an-effective-means-for-policy-reform/> adresinden alındı

World Bank. (2005). *Conditionality Revisited Concepts, Experiences, and Lessons*. Washington: World Bank. 12 21, 2019 tarihinde <http://siteresources.worldbank.org>: <http://siteresources.worldbank.org/PROJECTS/Resources/40940-1114615847489/Conditionalityrevisedpublication.pdf> adresinden alındı